

Regulering en groei in Nederland en Europa

Auteur(s):

Koedijk, C.G.

Kremers, J.J.M.

De auteurs zijn verbonden aan de Universiteit Maastricht (LIFE) resp. de Erasmus Universiteit Rotterdam (OCFEB) en het ministerie van Financiën (AFEP). De auteurs schrijven op persoonlijke titel. Met dank aan H.J. Brouwer, R.H.J.M. Gradus, W.A. Oskam, W.C.J. Ruttenberg en D.M. Sluimers voor commentaar.

Verschenen in:

ESB, 81e jaargang, nr. 4077, pagina 848, 16 oktober 1996

Rubriek:**Trefwoord(en):**

eu, emu, marktwerking, regulering

Minder regels leiden tot meer economische groei. Onderzoek naar Europese landen bevestigt dit beeld, en suggereert bovendien dat regulering van productmarkten meer invloed heeft op de economische prestaties van een land, dan regelgeving op de arbeidsmarkt. Nederland moet dus doorgaan met de operatie Marktwerking, Deregulering en Wetgevingskwaliteit. Zaken die daarbij aandacht behoeven zijn vooral het inzichtelijk maken van de economische effecten van regelgeving, en het instellen van onafhankelijk toezicht overal waar de overheid marktwerking nastreeft.

Sinds het begin van de jaren negentig wordt het beleid in Nederland steeds meer gericht op het beter laten functioneren van markten voor goederen en diensten. De vestigingswetgeving is versoepeld, het mededingingsbeleid wordt eindelijk serieus, de winkelsluiting is geliberaliseerd, en in het kader van het programma Marktwerking, Deregulering en Wetgevingskwaliteit (MDW) neemt het kabinet systematisch het functioneren van specifieke productmarkten onder handen. Doel van dit beleid is versterking van het internationale concurrentievermogen en van economische groei en werkgelegenheid. Zonder marktflexibiliteit en vrijheid om op nieuwe kansen in te spelen en zonder tegenspel tegen gevestigde belangen resulteren immers hogere prijzen en lagere koopkracht, blijven 'outsiders' uitgesloten en worden kansen voor nieuwe banen gemist.

Het effect van overheidsregulering op de economische prestaties van landen is volop onderwerp van discussie, ook in het licht van de Europese integratie. Bij een overstap naar één munt in Europa wordt het wisselkoersinstrument gedeeld. Dan zal economische aanpassing door marktflexibiliteit voor veel lidstaten nog belangrijker worden. Tegelijk kampt Europa met extreem hoge werkloosheid in brede zin. Nu Nederland het economisch beter begint te doen, neemt in andere Europese landen dan ook de belangstelling toe voor onze beleidsstrategie. Deze bestaat uit een combinatie van liberalisering van productmarkten, flexibiliteit en zekerheid op de arbeidsmarkt, en sanering van openbare financiën.

Tegen deze achtergrond wordt in dit artikel op twee aspecten nader ingegaan. Ten eerste delen wij de EU-lidstaten in naar de mate waarin hun economieën van overheidswege gereguleerd zijn, voortbordurend op een recent artikel van Gradus¹. Daarbij maken wij onderscheid tussen productmarkten en de arbeidsmarkt. Blijkt deregulering van beide goed te zijn voor economische groei, de gunstige invloed van deregulering van productmarkten is het grootst. Nederland blijkt - in ieder geval tot voor kort - te behoren bij de groep van relatief slecht presterende 'Rijnlandse' economieën met dichtgereguleerde productmarkten en een gemiddeld gereguleerde arbeidsmarkt. Het is terecht een beleidsprioriteit om met name ook de productmarkten in ons land fors te liberaliseren. Nadat we nieuw materiaal hebben gepresenteerd over de relatie tussen groei en regulering, gaan we ten tweede in op de vraag hoe evaluatie en hervorming van bestaande regulering in weerwil van belangengroepen gestalte kan krijgen.

Meer regels, lagere groei

Een indicatie voor het belang van regulering levert de correlatie tussen mate van regulering en trendmatige economische groei voor een cross-sectie van landen. Voor dit onderzoek hebben wij cijfers opgesteld voor elf EU-landen (zie onderstaande kader). Deze hebben betrekking op de situatie rond 1990. Voor de mate van regulering op de arbeidsmarkt sluiten we aan bij werk van de OESO. De indicator omvat informatie over regulering van werktijden, flexibiliteit van onregelmatig werk, tijdelijke contracten, ontslagbescherming en minimumloon. Voor productmarkten omvat onze indicator informatie over vestigingsvereisten voor bedrijven, mededingingsbeleid, staats eigendom van bedrijven, overheidssteun aan bedrijven, winkelopeningstijden, en de mate waarin de Europese interne markt op het nationale niveau is geïmplementeerd. Samen ontstaat zo een indicatie van de directe invloed van overheidsregulering op de dynamiek van markten.

Regulering in Europa

In [tabel 1](#) staan de Europese landen gerangschikt naar de mate van overheidsregulering en de scherpheid van het mededingingsbeleid. Hoe lager de rangorde, hoe meer marktwerking. Zo betekent de '1' van het VK bij staats eigendom, dat de Britse staat minder dan andere Europese landen bedrijven in eigendom heeft. Van landen die gelijk scoren, wordt de rangorde gemiddeld.

Tabel 1. Regulering in Europa

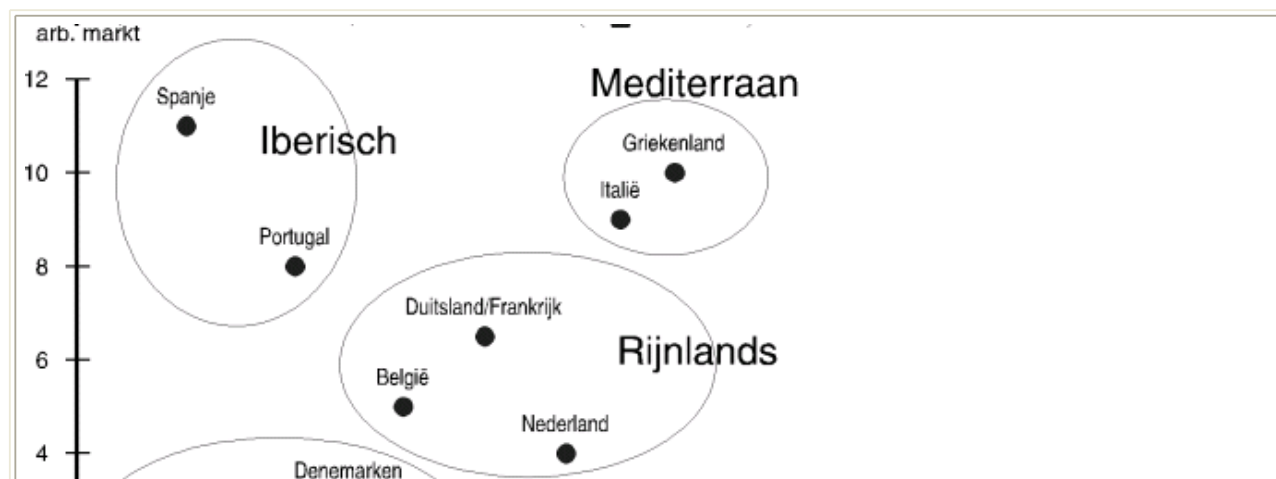
	vestigingswet	mededingingsbeleid	staats-eigendom	bedrijvensteun	winkel sluiting	implementatie interne markt	gem. productmarkten
Ierland	2,5	4	7	5	3	3	1
VK	2,5	8,5	1	6	7	4,5	3
Denemarken	6,5	10	6	3	9	1	5
België	9,5	6,5	4	4	6	7	6
Portugal	2,5	8,5	11	8	3	2	4
Spanje	2,5	4	3	11	3	4,5	2
Nederland	9,5	11	2	2	11	6	9
Frankrijk	6,5	4	8	9	3	9	7,5
Duitsland	11	1,5	5	1	10	11	7,5
Italië	6,5	1,5	9	7	8	10	10
Griekenland	6,5	6,5	10	10	3	8	11

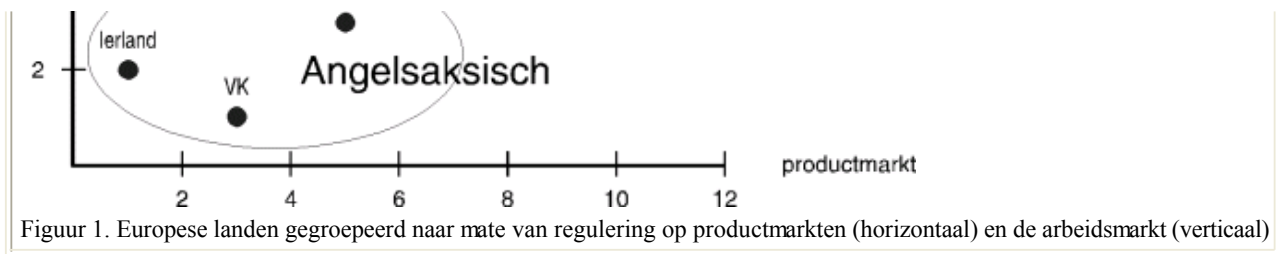
	arbeids-tijden	onregelmatige uren	tijdelijke contracten	ontslag	min. loon	gem. arbeidsmarkt	tot. rangorde
Ierland	2	3	1,5	3	2	2	1
VK	1	1	1,5	1	2	1	2
Denemarken	11	2	3	2	2	3	3
België	10	5	10	4	5,5	5	4
Portugal	3	11	6	10,5	5,5	8	5
Spanje	5	9	7	10,5	9,5	11	6,5
Nederland	8,5	7	4	5,5	5,5	4	6,5
Frankrijk	7	8	5	5,5	9,5	6,5	8,5
Duitsland	8,5	6	8	7	5,5	6,5	8,5
Italië	6	4	11	9	9,5	9	10
Griekenland	4	10	9	8	9,5	10	11

Bron: C.G. Koedijk en J.J.M. Kremers, Market opening, regulation and growth in Europe, *Economic Policy - A European Forum*, nr. 23, oktober 1996.

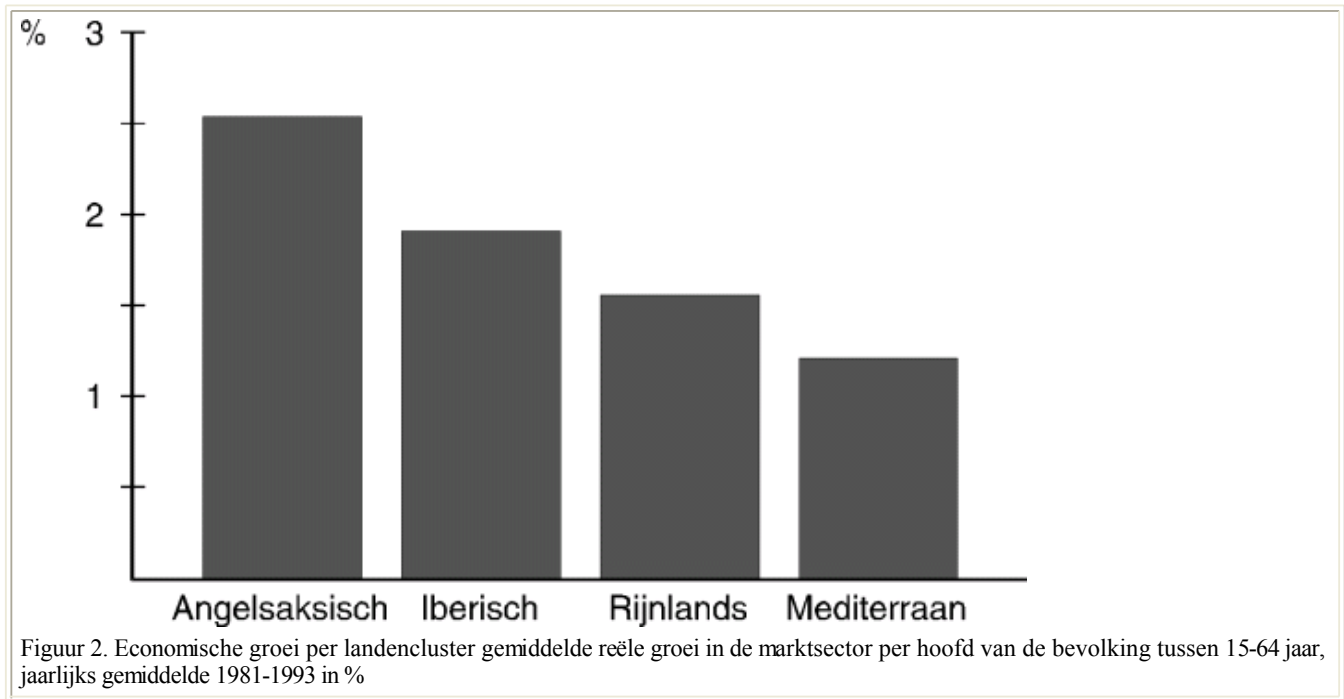
De rangordes voor productmarkten en arbeidsmarkt betreffen gemiddelden, de totale rangorde betreft het ongewogen gemiddelde van beide. Onderliggende cijfers betreffen de situatie rond 1990.

Op zichzelf is het verrassend hoezeer de resulterende rangorde reeds bestaande stereotypes bevestigt. Ierland en het Verenigd Koninkrijk hebben de lichtste regulering. Deze 'Angelsaksische' landen combineren een hoge rangorde voor zowel arbeids- als productmarkt. Dat geldt ook voor Denemarken. Aan de andere kant van het spectrum bevinden zich de 'Mediterrane' landen Italië en Griekenland. Deze hebben sterk gereguleerde productmarkten alsook een rigide arbeidsmarkt. Tussen deze twee uitersten bevinden zich zeven landen met een meer gemiddelde rangorde. De 'Iberische' landen Portugal en Spanje combineren relatief lichte regulering op productmarkten met een strak gereguleerde arbeidsmarkt. Voor de 'Rijnlandse' groep (België, Nederland, Duitsland en Frankrijk) geldt het omgekeerde. Frappant is dat de Europese spillanden Frankrijk en Duitsland een identieke rangorde hebben voor zowel product- als arbeidsmarkt. Deze groepering van landen wordt bevestigd door een formele clusteranalyse, waarbij groepen van landen worden samengesteld met minimale afstand tussen landen binnen de groep ([figuur 1](#)).

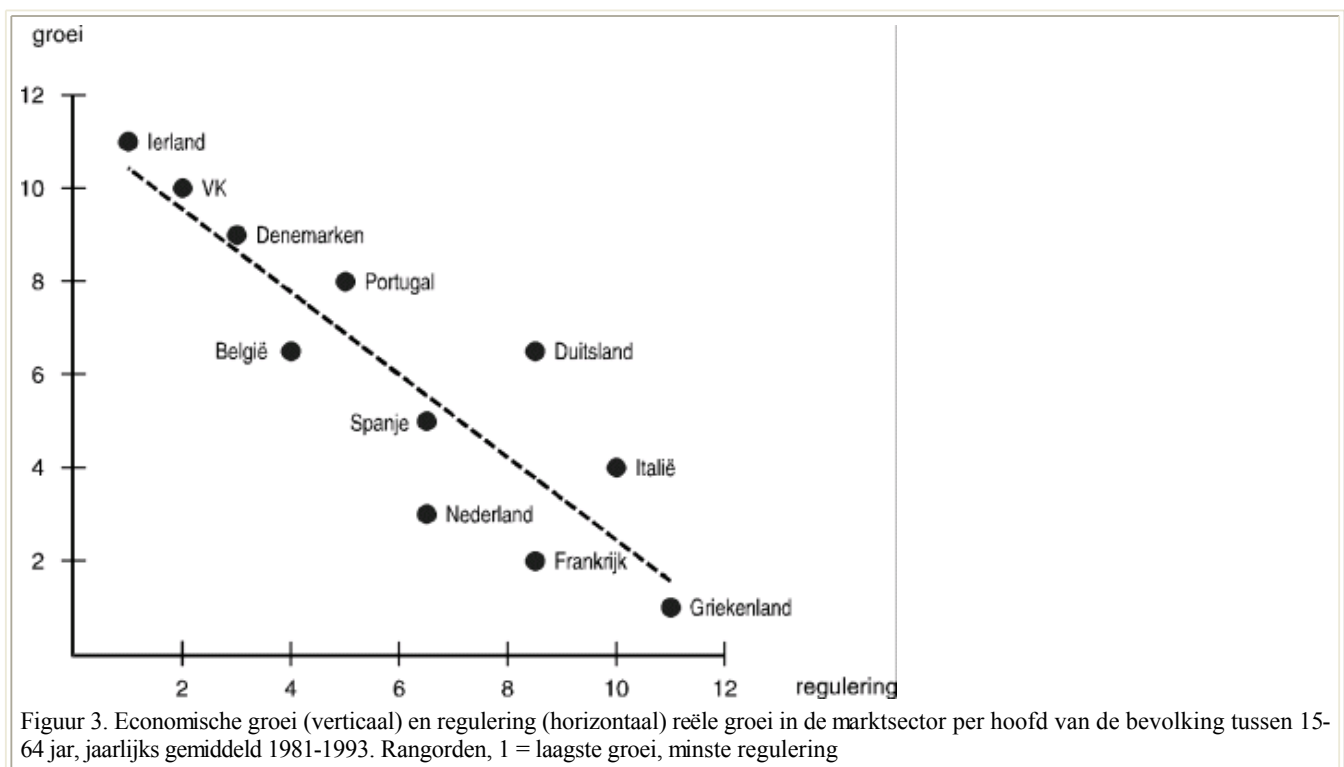

Aan de orde is vervolgens het verband tussen de mate van regulering en de economische prestaties. [figuur 2](#) laat zien dat lichte regulering samengaat met hoge groei. De 'Angelsaksische' economieën groeien tweemaal zo snel als de sterk gereguleerde 'Mediterrane' economieën. Nederland zat in de 'Rijnlandse' groep rond 1990 relatief ongunstig.

Dit negatieve verband tussen economische groei en regulering geldt ook op het niveau van de individuele landen, zoals blijkt uit de duidelijk negatieve correlatie in [figuur 3](#).

Productmarktregulering is erger

Ter nadere onderbouwing hebben we de economische groei geregresseerd op een constante en de mate van regulering ([tabel 2](#)). Ook

hier blijkt dat regulering een significant negatieve correlatie heeft met economische groei. Bovendien blijkt dat de betekenis van regulering van productmarkten groter en signifikanter is dan die van de arbeidsmarkt. Dit zou erop kunnen duiden dat de kwaliteit van onze indicator voor arbeidsmarktregulering tekortschiet. Het zou echter ook een indicatie kunnen zijn dat vooral met deregulering van productmarkten veel valt te winnen, en dat regulering van de arbeidsmarkt toch van een andere orde is. Mogelijk is het zo dat, in een omgeving van concurrentie tussen bedrijven in productmarkten, de verschillende instituties van de arbeidsmarkt in verschillende sectoren en in verschillende loonsegmenten verschillend uitwerken. Naast flexibiliteit en aanpassingsvermogen spelen in de arbeidsmarkt immers ook elementen als duurzaamheid van arbeidsrelaties (relevant voor investeren in 'human capital'), motivatie en participatie van werknemers ², en zekerheid als basis voor het nemen van risico's in de sfeer van scholing en baanmobiliteit.

Tabel 2. Het effect van verschillende vormen van regulering op de economische groei regressie o.b.v. waarnemingen 11 EU-landen

Afhankelijke variabele	Onafhankelijke variabele			R ²
	Totale regulering	Productmarkt regulering	Arbeidsmarkt regulering	
Reële groei marktsector in % _a	-0,16 (-4,25)			0,67
Idem		-0,13 (-3,42)	-0,06 (-1,60)	0,73
Idem		-0,16 (-4,02)		0,64
Idem			-0,11 (-2,11)	0,33

a. per hoofd van de bevolking tussen 15-64 jaar, gemiddeld over 1981-1993. Elke regressie bevatte ook een constante; t-waarden tussen haakjes.

Niettemin is volgens onze cijfers ook een te starre arbeidsmarkt geassocieerd met lage economische groei. In het geval van Spanje bijvoorbeeld is er ondanks de relatief lichte regulering van productmarkten sprake van lage groei, gegeven een dichtgereguleerde arbeidsmarkt. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen welke regulering van de arbeidsmarkt gericht op bovengenoemde elementen gunstig uitwerkt, en welke verstarrend en contraproductief.

Regulering beïnvloedt de productiviteit

Het effect van regulering op economische groei kan optreden via de inzet van productiefactoren (kapitaal, werkgelegenheid) en via de productiviteit. Dit laatste kanaal is in beeld gebracht in [tabel 3](#). Er blijkt sprake te zijn van een stevig negatieve correlatie tussen totale regulering en totale productiviteit, waarbij ook hier vooral regulering van productmarkten relevant blijkt. Consistent met dit beeld is de productiviteit van arbeid significant gecorreleerd met regulering van productmarkten, en de productiviteit van kapitaal eveneens significant maar in geringere mate met regulering van de arbeidsmarkt. Ook Winston (voor de VS) en Nickell (voor het VK) vonden empirische aanwijzingen voor een positieve relatie tussen concurrentie en productiviteit ³.

Tabel 3. Het effect van regulering op productiviteitsgroei regressie, o.b.v. gegevens van 11 EU-landen

Afhankelijke variabele	Onafhankelijke variabele			R ²
	Totale regulering	Productmarkt regulering	Arbeidsmarkt regulering	
Totale factor productiviteit	-0,18 (-4,06)			0,65
Idem		-0,18 (-4,29)	-0,04 (-1,03)	0,77
Idem		-0,19 (-5,04)		0,74
Idem			-0,11 (-1,68)	0,24
Arbeidsproductiviteit		-0,21 (-4,02)	0,02 (0,41)	0,69
Kapitaalproductiviteit		0,01 (0,14)	-0,16 (-3,47)	0,63

Productiviteitsgroei in de marktsector, jaarlijks gemiddelde 1980-94. Elke regressie bevatte ook een constante; t-waarden tussen haakjes; productiviteitsdata uit OESO, *Economic Outlook*, nr. 57, 1995.

Geen significante correlaties hebben we evenwel gevonden tussen onze indicatoren voor regulering en de groei van werkgelegenheid - geen positieve en geen negatieve. Ook dit is consistent met Winston voor de VS. Kennelijk gaat verbetering van de productiviteit bij deregulering per saldo niet gepaard met uitstoot van arbeid. Ongetwijfeld zijn er tegelijk ook andere factoren van invloed op de arbeidsintensiteit van de groei, zoals het arbeidsaanbod (demografie, sociale zekerheid) en de collectieve lasten die in dit artikel buiten beschouwing blijven. Interessant is dat McKinsey in een veel bredere studie tot de conclusie komt dat, net als voor de economische groei (zie boven), ook voor de werkgelegenheid de mate van regulering van productmarkten minstens zo belangrijk - zo niet belangrijker - is dan regulering van de arbeidsmarkt. Relevant voor de werkgelegenheid zijn volgens McKinsey vooral de arbeidskosten (inclusief collectieve lasten) en een activerende sociale zekerheid (niveau minimumloon en uitkeringen) ⁴.

De politieke economie van regulering

De conclusie uit het voorgaande is, dat systematische evaluatie en heroverweging van bestaande regulering de Europese economie structureel kan versterken. De vraag is dan hoe dat gestalte kan krijgen, gegeven het feit dat korte-termijn overwegingen en belangengroepen vaak de overhand hebben. De politieke economie levert echter nog onvoldoende theoretisch inzicht in de omstandigheden die tot de- of herregulering leiden. Volgens de economische theorie van regulering, zoals ontwikkeld door Stigler, Peltzman en Becker, zal regulering worden aangepast als deze vernieuwing te zeer in de weg staat⁵.

Drie belemmerende factoren

Gegeven de vele veranderingen in technologie en marktomstandigheden die bestaande regulering overbodig maken of in een ander licht plaatsen, zou men verwachten dat er een voortdurende evaluatie van regulering plaatsvindt. Dat is echter niet het geval. Wellicht zijn hierbij de volgende drie factoren relevant:

» imperfecte informatie of zelfs afwezigheid van informatie. In de praktijk blijkt het vaak heel moeilijk om de economische kosten en baten van regulering in beeld te brengen;

» onzekerheid met betrekking tot de uitkomsten van hervorming. Fernandez en Rodrik laten zien dat er bij hervorming sprake is van een status quo bias, als gevolg van het feit dat van tevoren niet altijd duidelijk is wie zal winnen en wie zal verliezen⁶. De meeste mensen zullen onzekerheid mijden en tegen hervorming zijn, omdat ze in ieder geval niet willen verliezen. Dientengevolge is de politieke steun voor hervorming kleiner dan wanneer er een beter zicht op de uitkomsten zou zijn;

» herverdelingsoverwegingen vormen de derde factor in de politieke praktijk. Dit element is speciaal van belang in continentaal Europa, met een traditie van consensus en coalitie-politiek. Als herverdelingsoverwegingen deel uitmaken van het doel van regulering, kunnen prijzen kruissubsidies bevatten. Een bekend voorbeeld is het binnen een groot spoorwegbedrijf subsidiëren van verlieslijdende spoorlijnen met de opbrengsten van winstgevendende lijnen. Bij afwezigheid van dergelijke subsidies zouden sommige spoorkaartjes voor de lagere inkomensgroepen te duur worden. Het is daarom belangrijk dat deregulering gepaard gaat met evaluatie van de impliciete subsidies, en vergezeld gaat van voorstellen om kruissubsidies te vervangen door directe subsidies om daarmee toegang tot belangrijke voorzieningen voor iedereen open te houden.

Bovenstaande invloeden, die nog worden versterkt door het optreden van hecht georganiseerde belangengroepen, maken onvoldoende deel uit van de economische theorie van regulering. Zij dienen daar een plaats in te krijgen, om zodoende beter te kunnen verklaren waarom sommige hervormingen succesvol zijn en andere niet.

Het Verenigd Koninkrijk: toezicht

De relevantie van deze factoren kan worden geïllustreerd met de ervaringen in omliggende landen als het Verenigd Koninkrijk en Duitsland⁷. Het VK is binnen Europa de voortrekker op het terrein van deregulering. In de jaren tachtig ging het daarbij vooral om de- en herregulering in samenhang met grootscheepse privatisering, meer recent ligt de nadruk op het evalueren en herzien van onnodig restrictieve regels. De ervaringen van het VK onderstrepen het belang van transparantie, ook na de hervorming bij het toezicht op de nieuwe marktverhoudingen. In geprivatiseerde sectoren als gas, water en telecommunicatie werd een groot aantal restrictieve regels afgeschaft, maar werden ook geheel onafhankelijke toezichthoudende organen in het leven geroepen (zoals Ofgas, Ofwat en Oftel). Het doel van deze instellingen is de concurrentie rondom de geprivatiseerde ondernemingen in de gaten te houden en indien nodig corrigerend op te treden. Transparantie reduceert onzekerheid en geeft vertrouwen in de per saldo positieve uitkomst van het hervormingsproces.

Duitsland: systematische evaluatie

De ervaringen van Duitsland wijzen in dezelfde richting⁸. Een belangrijk element van de aanpak van de in 1991 geïnstalleerde onafhankelijke Dereguleringscommissie was, dat kosten en baten van regulering voor het eerst in economische termen geanalyseerd werden. De commissie stelde voor om in de toekomst regulering systematisch te evalueren aan de hand van drie principes:

» regelgeving wordt afgeschaft of aangepast wanneer zij niet nodig is om een marktperfectie te corrigeren of een ander doel te bereiken;

» idem, wanneer de te verwachten opbrengsten niet opwegen tegen de kosten;

» indien mogelijk wordt een op zichzelf wenselijke regelgeving vervangen door alternatieve regelgeving die minder barrières tegen mededinging bevat of kleinere kosten met zich mee brengt.

Deze evaluatie van regulering tegen een uniform economisch referentiekader leverde inzicht in de kosten van regulering en de opbrengsten van deregulering, en droeg bij aan de explicitering van bestaande kruissubsidies.

Implicaties voor Nederland

Ook de MDW-operatie in ons land is een lopend proces, waarbij de economische kosten en baten van specifieke regulering zo helder mogelijk in beeld worden gebracht. Met behulp ook van enige onafhankelijke inbreng wordt gekomen tot concrete beleidsvoorstellen, ter beoordeling door het kabinet. Consistent met het nieuwe mededingingsbeleid en de nieuwe vestigingwet, draagt de MDW-operatie ertoe bij dat Nederland opschuift in de richting van meer concurrentie in productmarkten.

Bovenstaand kader vermeldt enkele van de meest belangrijke hervormingen, en illustreert de relevantie van economische analyse en transparantie van het proces voor het welslagen van een dergelijke operatie. Hervormingen met een heldere analyse van de economische effecten en met een helder doel en tijdschema lopen het best. Met economische analyse en transparantie van het proces wordt onzekerheid gereduceerd en status quo-bias tegengegaan.

Waar de ervaringen van het VK ook het belang van transparant toezicht op de nieuwe marktverhoudingen ná de hervorming benadrukken, is Nederland nog niet zo ver. Kwesties rond onafhankelijkheid en onderlinge verhouding van toezichthouders op het terrein van de algemene mededinging en op specifieke terreinen zoals telecom en energie zijn in ons land nog niet uitgekristalliseerd⁹. Deze onzekerheid rond de beoogde marktordening bestaat ten dele voort.

Conclusie

Inhoudsvol dereguleren is goed voor de economische prestaties van een land. Dat blijkt uit een cross-sectie analyse van EU-lidstaten. Bevordering van marktwerking in productmarkten blijkt zeer de moeite waard. Rond 1990 bevond Nederland zich in het gezelschap van relatief slecht presterende 'Rijnlandse' economieën, gekenmerkt door dichtgetimmerde productmarkten in combinatie met een gemiddeld gereguleerde arbeidsmarkt. Rigiditeiten leidden ertoe dat 'outsiders' buitengesloten bleven, dat innovatie en nieuwe activiteiten in de kiem werden gesmoord. De beleidsinspanningen sinds het begin van de jaren negentig zijn erop gericht de positie van Nederland te verbeteren. Ons land schuift op in de richting van een modern geordende markteconomie, waarin de overheid een eigen verantwoordelijkheid heeft voor de bevordering van adequate marktwerking. Veel nieuwe initiatieven zijn net geïmplementeerd of nog op weg naar implementatie, en zullen de komende jaren een stimulans zijn voor de Nederlandse economie. Ook andere EU-lidstaten bewegen in deze richting. Economische analyse en transparantie van beleid en toezicht zijn cruciaal voor succes.

Deregulering in Nederland

In de afgelopen jaren heeft de operatie Marktwerking, Deregulering en Wetgevingskwaliteit de aandacht gericht op een aantal productmarkten. Onderstaande [tabel 4](#) bevat een overzicht van enkele belangrijke projecten. Hierbij is in de eerste plaats gekeken naar de helderheid over de economische effecten van de hervorming: was er goed kwalitatief en kwantitatief onderzoek beschikbaar, en was er consensus over de conclusies van dit onderzoek? Het tweede deel van de tabel heeft betrekking op de transparantie van het hervormingsproces: was duidelijk wat de hervorming zou inhouden, en wat het tijdschema zou zijn? De laatste twee kolommen ten slotte geven op basis van publicaties en kamerstukken een evaluatie van het succes van de hervorming. 'Succes' wil hier zeggen: inhoud en tempo zijn intact zoals aanvankelijk gepland. De tabel laat zien dat met name consensus over de effecten en inzicht in de inhoud van de hervorming van belang zijn voor het slagen van deregulering.

Tabel 4. Deregulering in Nederland

Hervorming	Kenmerken hervormingsproces						Resultaat: succes?	
	Rapp. economische effecten			Transparantie proces			Inhoud	Tempo
	Kwal.	Kwant.	Cons	Inhoud	Tijdschema			
Winkelsluiting	Ja	Ja	Ja	Duidelijk	Duidelijk	+	+	
Spoorwegen	Ja	Nee	Ja	Duidelijk	Duidelijk	+	+	
Energie	Ja	Nee	Ja	Duidelijk	Open	+	+	
Telecom	Ja	Nee	Ja	Duidelijk	Open	+	+	
Taxivervoer	Ja	Ja	Nee	Duidelijk	Duidelijk	?	?	
Notariaat	Ja	Ja	Nee	Open	Open	?	-	
Stads- en streekvervoer	Ja	Nee	Nee	Open	Open	?	-	

Zie ook:

» G.H. Kuper en S.K. Kuipers, [Minder regulering, meer prestaties](#), *ESB*, 4 december 1996, blz. 992. en

» C.G. Koedijk en J.J.M. Kremers, [De inter-oculaire test](#), *ESB*, 4 december, blz. 994

1 R.H.J.M. Gradus, Nederlandse economie relatief rigide in Europa, *ESB*, 12 oktober 1994, blz. 921-924.

2 Zie bijvoorbeeld H.W. de Jong, [Rijnlandse ondernemingen presteren beter](#), *ESB*, 13 maart 1996, blz. 228-232.

3 C. Winston, Economic deregulation: days of reckoning for microeconomists, *Journal of Economic Literature*, 1993; S.J. Nickell, Competition and corporate performance, *Journal of Political Economy*, 1996.

4 McKinsey Global Institute, *Employment performance*, 1994.

5 G.J. Stigler, The theory of economic regulation, *Bell Journal of Economics*, 1971; S. Peltzman, Toward a more general theory of regulation, *Journal of Law and Economics*, 1976; G. Becker, A theory of competition among pressure groups, *Quarterly Journal of Economics*, 1983.

6 R. Fernandez en D. Rodrik, Resistance to reform: status quo bias in the presence of individual specific uncertainty, *American Economic Review*, 1991.

7 Voor een meer uitgebreide beschrijving van de ervaringen in deze en andere landen, zie R.A. Bolhuis en R.H.J.M. Gradus, Deregulering: ervaringen in het buitenland, *ESB*, 27 april 1994, blz. 384-389.

8 Zie J.J.M. Kremers, Groeidynamiek in Duitsland, *ESB*, 27 mei 1992, blz. 512-516.

9 Een recent pleidooi voor transparant en onafhankelijk toezicht in Nederland levert E.E.C. van Damme in Marktwerking en herregulering, *Markt en wet*, Schoordijk Instituut, 1996.